

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Martin Klarin

Brottsoffrets roll i straffrätten

En kritisk studie av den svenska straffrätten ur ett brottsofferperspektiv

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Rättsvetenskaplig uppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Elsa Trolle Önnerfors

Termin för examen: VT13

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
1 INLEDNING	3
1.1 Bakgrund	3
1.2 Syfte och frågeställningar	3
1.3 Teori och metod	4
1.4 Forskningsläge och material	4
1.5 Disposition	5
2 VEM ÄR BROTTSOFFRET?	6
2.1 Det idealiska offret	7
2.2 Brottsofferskepnader	7
2.3 Offerlösa brott	8
3 FINNS DET ETT BROTTSOFFERPERSPEKTIV INOM SVENSK STRAFFRÄTT?	10
3.1 Specifika grupper av brottsoffer	10
3.1.1 Sexualbrotten	10
3.1.2 Kvinnofridsbrott	11
3.1.3 Hatbrott	12
3.1.4 Barnet i centrum	13
3.1.5 Grupper där brottsofferperspektivet inte är lika tydligt	15
3.2 Brottsoffer i allmänhet	15
3.2.1 Brottsoffret roll i rättsprocessen	15
3.2.2 Brottsoffrets rätt till information under rättsprocessen	17
3.2.3 Medling	18
4 HUR ANLÄGGER MAN ETT BROTTSOFFERPERSPEKTIV INOM STRAFFRÄTTEN?	20
4.1 Upprättelse	20
4.2 Reparativ rättvisa	21
4.3 Den terapeutiska juridiken	22
4.4 Per Ole Träskman	23

5	SETT UR ETT BROTTSOFFERPERSPEKTIV, BEHÖVS DET EN ÄNDRAD SYN PÅ SVENSK STRAFFRÄTT?	25
	BILAGA A: LAGSTIFTNING OM BROTTSOFFER 1978-2013	29
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	30

Summary

The term “crime victim” was introduced in the Swedish language in the 1970s. Since then it has more and more started to dominate the political and academic debate about crime and punishment. My aim with this essay is to from a critical point of view, review the Swedish criminal law from a crime victim-perspective.

Who is the crime victim? There is no overall definition of who can qualify as a crime victim. One question that arises from this fact is who the legislation should be targeting. Nils Christie has by introducing the concept of “the ideal victim” raised awareness about the problem. The one we often have in mind when we think of the crime victim is the weak, vulnerable victim that is in need of our help.

Under the recent decades there has been an explosion in the development of legislation that puts the crime victim in the spotlight. A well thought out sectioning of the legislation, which is done by Henrik Tham, and that I have used in this essay, is legislation aimed at particular groups of crime victims, and legislation aimed at crime victims in general.

There are divided opinions about how one best takes the crime victim-perspective into consideration in criminal law. Monica Burman proposes that the starting point should be that the crime victim should have the chance to vindication. Proponents for the restorative justice claim that the legal process must be returned to the parties, the crime victims must therefore get a stronger position in the proceedings during the legal process. The therapeutic jurisprudence maintains that the best way to take account of the crime victim is by bringing in more behavioral disciplines into the legal thinking. Per Ole Träskman represents a more traditional view of the crime victim, he believes the crime victim has been allowed to take up too much space. According to Träskman the trial is on its way to become a private dispute between the victim and the offender.

Much of the legislation that has taken place over the last 10-20 years has been aimed at particular groups of crime victims. I believe that the development needs to move towards more legislation aimed at the crime victims in general. I think that the crime victim needs a clearer role in the legal process, all crime victims are entitled to feel that what they have been exposed to are being taken seriously. However, I do not agree with advocates of restorative justice that we should completely return the process to the parties. It would go against our entire criminal justice ideology of fair proportionality. I also think that we as jurists need to bring in more behavioral disciplines into our legal thinking.

Sammanfattning

Brottsoffret har sedan det introducerades som ett begrepp på 1970-talet allt mer kommit att dominera den politiska och akademiska debatten kring brott och straff. Mitt syfte med den här uppsatsen är att ur ett kritiskt perspektiv granska den svenska straffrätten ur ett brottsofferperspektiv.

Vem är brottsoffret? Det finns ingen övergripande definition av vem brottsoffret är. En fråga som därför uppkommer är vem som ska vara i centrum för lagstiftning som riktar sig till brottsoffret. Nils Christie har genom att lansera begreppet ”det idealiska brottsoffret” tagit upp problematiken. Den vi ofta har i åtanke när vi tänker på brottsoffret är det svaga, utsatta offret som är i behov av vår hjälp.

Under de senaste decennierna har en explosionsartad utveckling av lagstiftning som sätter brottsoffret i centrum ägt rum. En välgenomtänkt uppdelning som Henrik Tham gör och som jag har använt mig av i den här uppsatsen är mellan lagstiftning som riktar sig till enskilda grupper av brottsoffer och lagstiftning som riktar sig till brottsoffer i allmänhet.

Hur man bäst anlägger ett brottsofferperspektiv inom straffrätten råder det delade meningar om. Monica Burman föreslår att utgångspunkten bör vara att brottsoffret ska få chansen till upprättelse. Förespråkare för den reparativa juridiken hävdar att rättsprocessen måste föras tillbaka till parterna, brottsoffret måste därmed få en starkare ställning i förfarandena under rättsprocessen. Den terapeutiska juridiken gör gällande att man bäst tar hänsyn till brottsoffret genom att föra in mer beteendevetenskapliga discipliner i juridiken. Per Ole Träskman står för mer traditionell syn på brottsoffret, han menar brottsoffret har tillåtit att ta för mycket plats. Enligt Träskman är rättegången på väg att bli en privat konflikt mellan brottsoffret och gärningsmannen.

Mycket av den lagstiftning som har skett under de senaste 10-20 åren har riktat sig till enskilda grupper av brottsoffer. Jag tror att utvecklingen behöver gå mot mer lagstiftning som riktar sig till brottsoffer i allmänhet. Jag tycker att brottsoffret behöver en tydligare roll under själva rättsprocessen, alla brottsoffer har rätt att känna att det man har blivit utsatt för blir taget på allvar. Jag håller dock inte med förespråkare för den reparativa rättvisan om att vi helt bör föra tillbaka processen till parterna. Det skulle strida mot hela vår straffrättsideologi om rättvis proportionalitet. Jag tror också att vi som jurister måste bli bättre på att föra in mer beteendevetenskapliga discipliner i vårt juridiska tänkande.

1 Inledning

1.1 Bakgrund

I dagens senmoderna samhälle har individen fått en allt viktigare roll. Detta visar sig även i rättssalen. Från att endast ha varit en fråga mellan gärningsmannen och staten har utvecklingen inom straffrätten gått mot en trepartsprocess där brottsoffret intar en minst lika viktig roll som gärningsmannen. Brottsoffret som begrepp uppstod först på 1970-talet i Sverige. Under de senaste decennierna har utvecklingen på brottsofferområdet skett explosionsartat. En ny forskningsdisciplin, viktimologin, har uppstått och i princip varje debattinlägg eller diskussion rörande brott och straff står brottsoffret på agendan.

Jag fastnade redan tidigt i min process, inför vad jag skulle skriva om, för brottsoffrets roll inom straffrätten. För mig är det självklart att anlägga ett brottsofferperspektiv inom straffrätten. Brottsoffret är ett skyddsvärt intresse som i straffrätten tidigare fått en alltför undanskymd roll. Den här synen tycker jag fortfarande lever kvar i viss mån. När jag läste straffrätt på termin fem nämnde ingen av våra kursböcker brottsoffret mer än i förbifarten och det intrycket jag har fått är att många jurister inom straffrätt fortfarande ser brottsoffret som en farlig person som inte ska vara med och påverka rättsprocessen. Jag sällar mig inte till skaran som har den här synen på brottsoffret. Det betyder dock inte att jag ställer mig i andra hörnan tillsammans med framförallt media och politiker där ”brottsoffret” allt som oftast används som ett slagord för högre straff och en mindre rättssäker rättegång.

Med de här bilderna av brottsoffret i bakhuvudet vill jag skriva en nyanserad uppsats som utreder hur man bäst tar hänsyn till brottsofferperspektivet inom svensk straffrätt.

1.2 Syfte och frågeställningar

Mitt syfte med den här uppsatsen är att ur ett kritiskt perspektiv granska den svenska straffrätten ur ett brottsofferperspektiv. Jag vill redogöra för hur brottsofferperspektivet har kommit till uttryck i svensk lagstiftning och kritiskt granska om det kan finnas områden inom svensk straffrätt där det behövs en ändrad syn på grund av brottsofferperspektivet. Till min hjälp har jag fyra frågeställningar.

De fyra frågeställningarna är:

- Vem är brottsoffret?
- Finns det ett brottsofferperspektiv inom svensk straffrätt?
- Hur anlägger man ett brottsofferperspektiv inom straffrätten?
- Sett ur ett brottsofferperspektiv, behövs det en ändrad syn inom svensk straffrätt?

Jag har valt att avgränsa mig till straffrätt, där jag även inbegriper straffprocessrätt, eftersom de är två områden som ligger nära varandra. Däremot kommer jag inte att se närmare på brottsoffrets roll inom t.ex. skadeståndsrätten och socialrätten. En fråga som jag gärna hade undersökt närmare är: ”Behövs det ett brottsofferperspektiv inom straffrätten?”. Jag känner dock att utrymmet i den här uppsatsen är för litet för att reda ut även det här. Dessutom är de flesta forskare på området överens om att brottsofferperspektivet är här för att stanna och frågan om hur man på bästa sätt anlägger ett brottsofferperspektiv inom straffrätten är därför mer relevant.

1.3 Teori och metod

Jag har valt att använda mig av den traditionella rättsdogmatiska metoden. Jag har arbetat enligt modellen genom att beakta innehållet i de traditionella rättskällorna i syfte att fastställa vilka rättsregler som finns och hur dessa bör tillämpas.

Jag har i uppsatsen valt att inte utgå från en särskild teori. Däremot har jag försökt att arbeta utifrån ett brottsofferperspektiv. Det här visar sig genom att när jag fastställer vilka rättsregler som finns och hur dessa bör tillämpas försöker jag att hålla mig till just brottsofferperspektivet och undvika att se problematiken från andra perspektiv.

1.4 Forskningsläge och material

Begreppet brottsoffer är relativt nytt. Trots det finns en omfattande forskning på området. Forskning om brottsoffer började i Sverige uppstå på 1980-talet och 1994 bildades Brottsoffermyndigheten, en myndighet som har varit till stort gagn för brottsofferforskningen. Varje år understödjer den forskningen på området med åtskilliga miljoner. På senare år har en helt ny forskningsgren, viktimologin, börjat uppkomma. Det

är ett tvärvetenskapligt forskningsområde som förutom rättsvetenskap innehåller bl.a. sociologi och psykologi.

Det material jag främst har använt mig av är olika antologier med brottsoffret som tema, flertalet artiklar från bland annat ”Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab” och Brottsförebyggande rådets tidskrift ”Apropå”, olika artiklar från diverse festskrifter och enskilda böcker från forskare på området. Författarna som jag hänvisar till av är alla framstående inom forskning kring brottsoffret. Dessa inkluderar bland annat straffrättsprofessor Per Ole Träskman, docenterna i straffrätt Claes Lernestedt och Monica Burman och professor i processrätt Christian Diesen. Eftersom viktimologi är en tvärvetenskaplig forskningsdisciplin har jag valt att även hänvisa till forskare inom kriminologi, t.ex. professor emeritus i kriminologi, Henrik Tham.

Jag har valt att främst rikta in mig på svensk forskning inom området. Forskning om brottsoffret är utbrett även i andra länder, men i mån av tid och rum och för att det är mer relevant att se på svensk straffrätt (eftersom den är väsensskild från andra länders straffrätt) har jag dock valt att avgränsa mig.

1.5 Disposition

Jag kommer börja med att besvara frågan ”Vem är brottsoffret?”. Svaret är inte så självklart som det först verkar och det är viktigt för resten av uppsatsen att klargöra vem som är i centrum när man anlägger ett brottsofferperspektiv.

Efter det utreder jag om det finns ett brottsofferperspektiv inom svensk straffrätt. Jag går här igenom ett antal områden inom straffrätten där brottsofferperspektivet är mer eller mindre tydligt.

Därefter fortsätter jag med ”Hur anlägger man ett brottsofferperspektiv inom straffrätten”. Här kommer jag att gå igenom ett antal teorier som olika forskare inom området har lagt fram.

Slutligen frågar jag mig om det sett ur ett brottsofferperspektiv, behövs en ändrad syn på svensk straffrätt. Detta kommer att vara min analys. Där lägger jag, med hjälp av det jag tidigare har skrivit, fram ett antal idéer om vad som borde göras i svensk straffrätt.

2 Vem är brottsoffret?

Brottsoffer som begrepp är relativt nytt. Det var först på 1970-talet som ordet började användas i Sverige¹. De senaste decennierna har användningen av begreppet ökat explosionsartat. Varje år kommer nya lagar som värnar om brottsoffret och i den politiska debatten om brott och straff är brottsoffret ordet på allas läppar. Men vem är egentligen brottsoffret?

Vi har nog alla en mer eller mindre klar bild av vem brottsoffret är. Men jag vill hävda att begreppet är mer svårförståeligt än vad det vid första anblicken verkar. Det finns ingen definition av brottsoffret i den svenska lagstiftningen. Visserligen förekommer begreppet i lagstiftningen, t.ex. i ”lag (SFS 1994:419) om brottsofferfond”, men det definieras inte närmare.

Den juridiska termen för den som har blivit utsatt för ett brott är målsäganden. I RB 20 kap 8 § definieras målsäganden som ”den mot vilken ett brott är begånget eller som därav blivit förnärad eller lidit skada.” Målsäganden kan därmed vara både en fysisk och en juridisk person, men inte t.ex. en anhörig till någon som mist livet till följd av ett brott eller ett barn som har bevittnat våld i hemmet. För att vara målsägande krävs också att man för talan. Det måste därför finnas en motpart. När man har blivit utsatt för ett brott men förövaren inte är identifierad än, är man således inte en målsägande.

FN:s definition av brottsoffret innefattar även indirekta offer och situationer där förövaren ännu inte är identifierad, gripen, åtalad eller dömd.²

I brottsofferutredningen, SOU 1998:40, användes begreppet i betydelsen ”Utredningen avser i betänkandet med benämningen brottsoffer främst fysiska personer som direkt har drabbats av ett brott. I vissa avsnitt behandlar utredningen dock en vidare krets än de direkt drabbade t.ex. anhöriga till någon som har dödats genom brott.”³

¹ Tham, Henrik, ”Brottsoffrets uppkomst och framtid”, *Det motspänstiga offret* (red. Malin Åkerström & Inger Sahlin), Lund, Studentlitteratur, 2001 s. 27.

² General Assembly A/RES/40/34.

³ SOU 1998:40, s. 73.

2.1 Det idealiska offret

Definitionen av brottsoffret är som synes oklar. En fråga som blir intressant att ställa sig till följd av detta är vem man vill hjälpa genom att anlägga ett brottsofferperspektiv? Är det den alkoholpåverkade unge mannen som blir slagen i ett krogslagsmål eller den oskuldsfulla flickan som blir antastad av en okänd gärningsman på väg hem från sin sjuka mormor. Nils Christie har i en artikel tagit upp den här problematiken och myntat begreppet det idealiska offret. Det idealiska offret har enligt Christie åtminstone fem egenskaper:

1. Offret är svagt.
2. Offret är involverat i en respektabel aktivitet.
3. Offret är på väg till en plats som han/hon inte kan förebrås för.
4. Gärningsmannen är i förhållande till offret i överläge och kan beskrivas i negativa termer.
5. Gärningsmannen är okänd för offret och har ingen relation till offret.

Christie nämner ytterligare en egenskap och det är att offret är tillräckligt mäktigt för att göra sitt fall uppmärksammat.⁴

Det idealiska offret är det offer som många av oss har som tankemodell för vem som är ett brottsoffer. Det kan vara värt att fråga sig om det idealiska offret alltid ska vara i centrum för ny lagstiftning. Likhet inför lagen säger oss att vi måste ta hänsyn till alla brottsoffer.

2.2 Brottsofferskepnader

Ett annat sätt att se på brottsoffret är att se det i brottsofferskepnader. Claes Lernestedt har framfört idén om att se på brottsoffret som ”brottsoffret”, ”brottsoffren” och ”Brottsoffret”, ”brottsoffret” är den enskilda personen som har drabbats av brottet, ”brottsoffren” är detsamma fast som grupp istället och ”Brottsoffret” är en reducerad figur med starkt symboliska drag.⁵

Enligt Lernestedt kan man se att betoningen på ”Brottsoffret” blivit allt tydligare under de senaste åren. Lernestedt liknar ”Brottsoffret” med Christies bild av det idealiska offret.

⁴ Christie, Nils, ”Det idealiska offret”, *Det motspänstiga offret* (red. Malin Åkerström & Inger Sahlin), Lund, Studentlitteratur, 2001, s. 46-60.

⁵Lernestedt, Claes, ”Brottssofferskepnader”, *Brottsoffret och kriminalpolitiken* (red. Claes Lernestedt & Henrik Tham), Stockholm, Norstedts juridik, 2011, s. 405.

”Den framträder som ett slags brottsoffrets själva *idé*, så fullständigad i sin roll att den liksom inte rimligen går att vara ”emot” i något hänseende”.⁶ Bilden är dock inte helt entydig, ”brottsoffren” finns fortfarande kvar i förgrunden och mycket av den forskning som sker görs om den här gruppen.

Per Ole Träskman indelar brottsoffren i tre kategorier. Den första kategorin är den innersta kretsen. Där återfinns den som har ett skyddsvärt intresse av kriminaliseringen, alltså målsäganden. Den yttre kretsen är de närstående till personen med ett skyddsvärt intresse, men även alla andra personer som har blivit förnämade eller lidit skada av brottet, Träskman hävdar att den här gruppen har vuxit i och med att rätten till skadestånd för kränkning har ökat. Slutligen kommer den yttersta kretsen, vilken utgörs av ”vi alla”. Vi har alla rätt att leva i ett samhälle fritt från brott och brottslingar och varje brott kränker den här rättigheten. Därför är vi alla brottsoffer, det finns inte längre några ”offerlösa brott”.⁷

2.3 Offerlösa brott

Finns det brott som inte har ett brottsoffer? I dagens samhälle är det en fråga som är intressant att ställa. Utvecklingen har gått mot att allt fler brott anses ha ett brottsoffer. Henrik Tham beskriver det som att det knappast går att använda termen offerlösa brott utan att mötas av undrande reaktioner.⁸ Det klassiska exemplet på ett brott som gått från att vara offerlöst till att bli ett brott med ett mer eller mindre tydligt brottsoffer är narkotikabrottet. Innehav av narkotika har under senaste decennierna gått från att vara straffritt till att kriminaliseras och straffsatserna för narkotikabrott har gradvis kommit att höjas. ”Narkotikan är nu ett mycket tydligt hot mot demokratin”, som man säger i en statlig utredning från 2001.⁹ Offret för narkotikan är ”vi alla” genom att det allmänna rättsmedvetandet och demokratin skadas. Andra tidigare offerlösa brott som numer har ett brottsoffer är dopingbrott och prostitution.

Kan staten vara ett brottsoffer? I den vardagliga jargongen är svaret nej. Man tänker sig inte staten som offer. Staten är dock en part som ofta utsätts för brott. Den är stark och kan

⁶ Ibid. s. 411.

⁷ Träskman, Per Ole, ”Brottsoffret och brottmålsrättegången” *Brottsoffret och kriminalpolitiken* (red. Claes Lernestedt & Henrik Tham), Stockholm, Norstedts juridik, 2011, s. 301-303.

⁸ Tham, Henrik, *Brottsoffret, kriminalpolitiken och kriminologin*, Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab, vol. 93, nr. 2, 2006, s. 148.

⁹ SOU 2000:126: s. 73.

vara en målsägande. I slutändan är det också vi medborgare som blir offer för brotten genom t.ex. förlorade skatteinkomster. När staten blir utsatt för ett brott liknar den således på många sätt ett brottsoffer.¹⁰

En annan aktör som ofta inte förekommer i diskussioner om brottsoffer är personer (juridiska och fysiska) som har blivit utsatta för ekonomisk brottslighet. Ekonomisk brottslighet karaktäriseras av att det sker inom eller i anslutning till en legal organisation, att offren ofta är ovetande om det brott de utsätts för och att det på grund av bland annat liten fara för upptäckt och att det är svårt att hitta den ansvariga personen, uppstår problem i den rättsliga processen. Allt det här spelar in på att offret för brottet ofta inte ses som ett brottsoffer. Det är svårt att hitta en tydlig gärningsman och ett tydligt brottsoffer. Samtidigt är ekonomisk brottslighet väldigt utbredd och leder ofta till allvarliga skadeverkningar för enskilda individer.¹¹

I det samhälle vi lever i idag, där de offerlösa brotten allt mer försvinner, är det absolut värt att ställa sig frågan om staten och personer som har blivit utsatta för ekonomisk brottslighet också bör ses som brottsoffer.

¹⁰ Lindgren, Sven Åke, ”Staten – ett brottsoffer med särställning”, *Det motspänstiga offret* (red. Malin Åkerström & Inger Sahlin), Lund, Studentlitteratur, 2001, s. 221-223.

¹¹ Lindgren, Sven Åke, ”Prioriterade och negligerade offer”, *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab*, vol. 86, nr. 2, 1999, s. 81-104.

3 Finns det ett brottsofferperspektiv inom svensk straffrätt?

Brottsoffret ett relativt nytt begrepp. För 25-30 år sedan hade svaret på frågan om det finns ett brottsofferperspektiv inom svensk straffrätt varit svår att besvara. Idag är svaret givet. Ja, det finns ett brottsofferperspektiv inom svensk straffrätt. Det är dock mer eller mindre utbrett inom olika områden av straffrätten. I bilaga A återfinns en översikt över den lagstiftning som finns som har ett tydligt brottsofferperspektiv.

En välgenomtänkt uppdelning som Henrik Tham gör, är mellan lagstiftning som avser brottsoffer i allmänhet och lagstiftning som avser specifika grupper av brottsoffer.¹²

Utvecklingen på lagstiftningsområdet har, som tabellen visar, under de senaste åren gått mot en allt tydligare betoning på specifika grupper av brottsoffer. Det här kan återkopplas till brottsofferskepnaderna som Lernestedt tar upp. Det har blivit en tydligare inriktning på ”brottsfret” och ”Brottsfret” istället för ”brottsfren” inom lagstiftningen.

3.1 Specifika grupper av brottsoffer

3.1.1 Sexualbrotten

Det var inom sexualbrottsområdet som brottsoffret för första gången i den allmänna debatten uppmärksammades. 1976 kom sexualbrottsutredningen med sitt betänkande som skulle se över lagstiftningen på sexualbrottsområdet (SOU 1976:9). Utredningen föreslog att våldtäkt skulle indelas i tre stadier där det lindrigaste stadiet bland annat avsåg fall då offret uppmuntrat till sexuella närmanden. Utredningen föreslog också, att när offer och gärningsman kände varandra skulle det vara en förmildrande omständighet för gärningsmannen. Dessutom skulle böter vid sidan av fängelse införas i straffskalan för den lindrigaste formen av våldtäkt.¹³ Föga förvånande möttes utredningens förslag genast av kraftig kritik från många håll. Framförallt var kvinnorörelsen drivande i kritiken. Det hela slutade med att utredningens förslag inte genomfördes och en ny utredning tillsattes.¹⁴ Nu

¹² Tham, Henrik, ”Brottsoffrets uppkomst och utveckling som offentlig fråga i Sverige” *Brottsfret och kriminalpolitiken*, (red. Claes Lernestedt & Henrik Tham), Stockholm, Norstedts juridik, 2011, s. 25f.

¹³ SOU 1976:9, s. 58-62.

¹⁴ Tham, 2001, s. 29f.

var sexualbrotten uppe på agendan och under de kommande åren infördes en rad kriminaliseringar och straffskärpningar rörande sexualbrott.¹⁵

Prostitution faller in under sexualbrotten. Längre var prostitution inte kriminaliserat i Sverige. Under 1980- och 1990-talet kom ett flertal statliga utredningar på området men ingen lagstiftning.¹⁶ Det var först 1998 som ”lag (SFS 1998:408) om förbud mot köp av sexuella tjänster” trädde i kraft. Det är tydligt att det finns ett bakomliggande brottsofferperspektiv till att lagstiftningen fick det utseende som den har. Utredningen som föregick lagstiftningen hade lagt som förslag att både köp och försäljning av sexuella tjänster skulle kriminaliseras.¹⁷ Flertalet remissinstanser och även regeringen motsatte sig detta. Regeringen ansåg bland annat att det inte är rimligt att kriminalisera säljaren som måste anses vara den svagare parten i könshandeln, man måste också enligt regeringen motivera prostituerade att söka hjälp för att komma bort från prostitutionen utan att riskera en påföljd för att de har varit verksamma som prostituerade.¹⁸

Under de senaste åren har debatten gått het kring frågan om samtycke vid våldtäkt. Så som lagstiftningen ser ut just nu krävs det att gärningsmannen genom tvång eller genom att utnyttja ett hjälplöst tillstånd har tilltvingat sig en sexuell handling av offret för att kunna bli dömd för våldtäkt. 2010 kom en sexualbrottsutredning som förslög att en ny brottsrubricering skulle införas, sexuellt övergrepp. Rubriceringen skulle innefatta fall då brottsoffret förhållit sig passivt men inte samtyckt till samlaget. Än har ingen lagstiftning skett, men debatten går het kring frågan. Att betona kravet på samtycke är att sätta brottsoffret i centrum. Det som målsäganden har sagt och gjort blir det avgörande istället för det den misstänkte har gjort.¹⁹

3.1.2 Kvinnofridsbrott

Ett annat område starkt förknippat med brottsofferbegreppet är kvinnofridsbrott. Det första avtrycket i lagstiftningen var att all misshandel hamnade under allmänt åtal. Tidigare hade misshandel som skett i hemmet, undantaget grov misshandel, ansetts vara en sak mellan man och hustru. Men 1981, efter förslag från den nya sexualbrottsutredningen, hamnade all misshandel under allmänt åtal (SFS 1981:1313).

¹⁵ Se t.ex. SFS 1984:399, SFS 1992:147, SFS 1998:393, SFS 2005:90.

¹⁶ SOU 1981:71, SOU 1982:61.

¹⁷ SOU 1995:15.

¹⁸ Prop. 1997/98:55, s. 100-107.

¹⁹ SOU 2010:71.

Nästa stora genombrott på området var att ”lag (SFS 1988:688) om besöksförbud” infördes i svensk lagstiftning (numera heter lagen ”lag om kontaktförbud”). Lagen innebar att utsatta personer fick rätt att ansöka om besöksförbud. Det uttalade målet i propositionen var att skydda just utsatta kvinnor.²⁰ Förbudet har senare utökats i omgångar (SFS 2003:484 och 2011:487) och vi har idag i Sverige relativt väl utbyggd lagstiftning på området. Ett näraliggande område är stalkning, eller olaga förföljelse som är benämningen i lagen, som 2011 blev ett brott i Sverige (SFS 2011:485). Även här är brottsofferperspektivet i centrum. I propositionen skriver regeringen att ”De brottsliga gärningarna kan var för sig framstå som relativt lindriga men sedda i ett sammanhang vara påtagligt integritetskränkande.”²¹ Brottsoffrets situation gör det motiverat att höja straffnivån.

Grov kvinnofridskränkning infördes som ett brott i brottsbalken 1998 (SFS 1998:393). Det var ett tydligt steg i riktningen mot brottsoffret i fokus. Lagstiftningen innebär, att flera brott av en man som utgjort ett led i en upprepad kränkning mot en kvinna som han är gift eller bor eller har bott med i äktenskapsliknande former, ska bedömas tillsammans istället för enskilt. Det här innebär att fokus hamnar på brottsoffrets situation istället för på vad gärningsmannen har gjort. Något som också var regeringens mål med reformen. I propositionen skriver regeringen att ”den situation som en kvinna som utsatts för upprepade kränkningar kan befinna sig i är något som kan göra ett brott särskilt straffvärt.”²² Att regeringen är mån om att fortsätta jobba med frågan om mäns våld mot kvinnor visar sig i att regeringen nyligen har kommit med ett nytt lagförslag som är tänkt att skärpa straffansvaret för grov kvinnofridskränkning.²³

3.1.3 Hatbrott

Hatbrott är ett gammalt fenomen men ett relativt nytt begrepp. I Sverige började begreppet hatbrott användas först under 1990-talet. Alla typer av brott kan utgöra ett hatbrott. Den gemensamma nämnaren är att gärningsmannens syfte med brottet är att kränka brottsoffret

²⁰ Prop. 1987/88:137 s. 21.

²¹ Prop. 2010/11:45, s. 67.

²² Prop. 1997/98:55 s. 76.

²³ Prop. 2012/13:108.

på grund av dennes ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning eller annan liknande omständighet.²⁴

Det finns ingen lagstiftning som specifikt kriminaliserar hatbrott, men lagstiftning som kan kopplas till hatbrott är bland annat hets mot folkgrupp (BrB 16 kap. 8§) och olaga diskriminering (BrB 16 kap. 9§). Den viktigaste lagstiftningen på hatbrottsområdet är straffskärpningsregeln i BrB 29 kap. 2§ 7 p. 1994 skedde en utvidgning av paragrafens tillämpningsområde (SFS 1994:306) som innebar att som försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet ska, vid sidan av vad som gäller för varje enskild brottstyp, särskilt beaktas om brottet utgjorde ett hatbrott.

Från början framgick det inte att kränkningar på grund av sexuell läggning omfattades av paragrafen. 2002 lagstiftades det dock om att även sexuell läggning skulle omfattas (SFS 2002:332) och numer framgår det tydligt av paragrafen.

En intressant fråga som nyligen uppkommit i hatbrottsdebatten är om det endast är minoriteter som kan utsättas för hatbrott. När utvidgningen av straffskärpningsregeln först skedde var motivet framförallt att motverka rasism mot etniska minoriteter i landet. I propositionen motiverar regeringen utvidgningen av regeln med att ”Vårt samhällsskick bygger på att alla människor har ett lika värde oavsett ras, hudfärg eller etniskt ursprung. Rasism och liknande yttringar som tar sig uttryck i förakt eller förtryck av utsatta grupper är oförenliga med grundläggande värderingar och kan därför aldrig accepteras”.²⁵ Nyligen ändrade BRÅ sin definition av hatbrott. Numer anses inte endast minoriteter kunna utsättas för hatbrott utan även heterosexuella och majoritetsgrupper kan bli hatbrottsoffer.²⁶ Det här kan återkopplas till de ”offerlösa brotten” som jag har skrivit om tidigare i uppsatsen. Tidigare kunde endast minoriteten utsättas för hatbrott, men nu kan alla vara offer.

3.1.4 Barnet i centrum

Barnet är på många sätt det ”idealiska brottoffret”. Det uppfyller med ett undantag de krav som Christie ställer upp i sin tankemodell. Undantaget är kravet på att offret ska vara så pass mäktigt att det kan göra sitt fall uppmärksammat. Det här har färgat av sig på

²⁴ Aspling, Fredrik & Djärv, Carina, *Hatbrott 2011-statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv*, Rapport 2012:7, Stockholm, BRÅ, 2012, s. 10.

²⁵ Prop 1993/94:101 s. 20.

²⁶ Klingspor, Klara & Molarin, Anna, *Hatbrott 2008- Polisanmälningar där det i motivbilden ingår etnisk bakgrund, religiös tro, sexuell läggning eller könsöverskridande identitet eller uttryck*, Rapport 2009:10, Stockholm, BRÅ, 2012, s. 10.

utvecklingen inom brottsofferområdet genom att det har dröjt lång tid innan barnet har uppmärksamats som ett brottsoffer.

År 1900 utkom Ellen Key med boken ”Barnets århundrade”. Kanske var också 1900-talet barnets århundrade i vissa bemärkelser, det låter jag vara osagt. Men sett ur ett brottsofferperspektiv är det istället 2000-talet som går mot att bli ”Barnets århundrade”. Barnet har länge varit en bortglömd grupp i brottsoffersammanhang. Den enda lagstiftningen innan 1990-talet med ett tydligt brottsofferperspektiv som riktade sig till barnet var förbudet mot barnaga (SFS 1979:122) som infördes 1979. Det var först på 1990-talet som barnet som brottsoffer började uppmärksammas och under 2000-talet har mycket av den lagstiftning som skett på brottsofferområdet haft barnet i centrum.

Den lagstiftning som kom under 1990-talet syftade framför allt till att förstärka skyddet för barn och ungdomar mot att bli sexuellt utnyttjade och att i lagstiftningen framhäva det allvarliga i sexuella övergrepp mot barn och ungdomar. Bland annat infördes två svårighetsgrader i sexuellt tvång och sexuellt utnyttjande mot barn, straffen höjdes generellt för sexualbrott mot barn och preskriptionstiden för sexualbrott mot barn förlängdes.²⁷

Den första lagstiftningen utanför sexualbrottsområdet med ett tydligt brottsofferperspektiv var ”lag (SFS 1999:997) om särskild företrädare för barn”. I propositionen sägs att: ”Syftet med lagen är att stärka möjligheterna att ta till vara barnets rätt när en vårdnadshavare eller någon som vårdnadshavaren står i ett nära förhållande till misstänks för brott mot barnet.”²⁸ Den särskilda ställföreträdarens uppgift är att istället för barnets vårdnadshavare ta till vara barnets rätt under förundersökningen och i rättegång.²⁹

Under de senaste åren har lagstiftningstakten hållit i sig. År 2006 fick barn som bevittnat våld i hemmet rätt till brottsskadeersättning (SFS 2006:933). Barn som bevittnat våld i hemmet har dock fortfarande inte rätt till en ställning som målsägande. År 2009 kriminaliserades vuxnas kontakter med barn i sexuellt syfte, s.k. grooming (SFS 2009:343). Och nyligen har en ny lagstiftning (SFS 2012:776) för barn och unga som far illa trätt i kraft som bland annat innebär att socialtjänsten vid en anmälan som rör barn eller unga måste göra en omedelbar skyddsbedömning.

²⁷ Prop. 1991/92:35, Prop. 1992/93:141, Prop. 1994/95:2.

²⁸ Lag (SFS 1999:997) om särskild företrädare för barn, 3§.

²⁹ Prop. 1998/99:133, s. 1.

3.1.5 Grupper där brottsofferperspektivet inte är lika tydligt

Brottsofferperspektivet har inte fått inverkan på alla grupper av brottsoffer.

En grupp av brottsoffer där brottsofferperspektivet inom straffrätten inte är lika tydligt är brottsoffer som flyter ihop med gärningsmännen. Mycket av den brottsofferinspirerade straffrätten riktar sig till det idealiska brottsoffret. Det icke idealiska brottsoffret glöms ofta bort. Christie uttrycker det som att ”Gärningsmän som flyter ihop med offren är dåliga gärningsmän, precis som offer som flyter ihop med gärningsmännen utgör dåliga offer”.³⁰ Ett område där det här blir extra tydligt är narkotikalagstiftningen. Vi har i Sverige under de senaste trettio åren sett en kraftig höjning av straffskalorna för narkotikabrott. Och det är inte enbart personer som är inblandade i den illegala narkotikahandeln som lagstiftningen riktar sig till. Bruk av narkotika kriminaliserades så sent som 1988, sedan dess har straffsätserna för såväl bruk som eget innehav av narkotika kraftigt höjts. Dag Victor hävdar att ”missbrukaren ses inte längre som ett offer utan som den kriminalpolitiskt centrale gärningsmannen”.³¹

En intressant utveckling på området, som möjligtvis kan visa att utvecklingen är på väg att svänga, är att Högsta domstolen under de senaste åren gjort en kraftig nyorientering i bedömningen av straffvärdet för narkotikabrott. En omständighet som kan tala för en mildare bedömning är att gärningsmannens befattning med narkotikan huvudsakligen skett för att tillgodose sitt eget behov av narkotika. Det här kan tolkas som att högsta domstolen till viss del har fört in ett brottsofferperspektiv i narkotikadebatten. Det är inte själva gärningen som ska vara i fokus utan gärningsmannens skuld. En missbrukare är offer för sitt eget missbruk och bör därför inte bestraffas lika hårt som en stor ”knarkhaj”.³²

3.2 Brottsoffer i allmänhet

3.2.1 Brottsoffret roll i rättsprocessen

Brottsoffrets roll i rättsprocessen har ändrats mycket sen brottsofferperspektivet gjorde sitt intåg i svensk straffrätt. Från att endast ha varit en konflikt mellan staten och

³⁰ Christie, 2001, s. 55.

³¹ Victor, Dag, ”Narkotikabrottslighetens gärningsmän och offer”, *Brott i välfärden, Festskrift till Henrik Tham* (red. Hanns von Hofer & Anders Nilsson), Stockholm, Kriminologiska institutionen, 2007, s. 406.

³² Perklev, Anders, ”Straffmätning i narkotikamål – fyra domar från Högsta domstolen”, *Svensk Juristtidning*, Häfte nr. 2, 2012, s. 131-143.

gärningsmannen har nu även brottsoffret fått en viktig roll inom rättsprocessen. Tham beskriver det som att ”Genom att föra in brottsoffret i rättsprocessen håller det tidigare tvåpartssystemet på att förvandlas till ett trepartssystem”.³³

Utvecklingen på lagstiftningsområdet tog fart under slutet av 1980-talet. 1988 kom ett flertal lagar som innebar att brottsoffret fick en starkare ställning i rättsprocessen. Den första lagstiftningen behandlade enskilt anspråk (SFS 1988:6) och innebar att åklagaren ålades att föra målsägandens talan om enskilt anspråk som grundas på brott om det kan ske utan väsentlig olägenhet och om anspråket inte är uppenbart ogrundat.

En annan mycket viktig lag som kom just 1988 var ”lagen (SFS1988:609) om målsägandebitråde”. I propositionen sägs att ”Målsägandebiträdets uppgift är att ta till vara målsägandens intressen och ge stöd och hjälp under förundersökningen och rättegången. Biträdet skall även kunna hjälpa målsäganden med att biträda åtalet och med föra talan om enskilt anspråk”.³⁴ När lagen först trädde i kraft var det framför allt för sexualbrottsoffer som rätten till målsägandebitråde skulle komma i fråga.³⁵ Efter ett flertal lagändringar har rätten till målsägandebitråde utökats. Numera har målsäganden rätt till målsägandebitråde vid samtliga brott i 6 kap. brottsbalken, alla brott enligt 3 eller 4 kap. brottsbalken som fängelse kan följa på och andra brott där fängelse kan vara en påföljd om det kan antas att målsäganden har ett särskilt starkt behov av ett biträde. Även försök, förberedelse eller stämpling till ett brott i 3 eller 4 kap. kan föranleda en rätt till ett biträde.³⁶ Rätten till målsägandebitråde är fortfarande relativt restriktiv. Magnus Lindgren beskriver det som att:

”Lagtextens utformning markerar att ett förordnande av biträde enligt ovan skall ske restriktivt. Brottet skall i det enskilda fallet ha varit av kvalificerat slag och inneburit en svår kränkning av offret. Vidare skall bevisläget och det processuella läget i övrigt vara sådant att man kan räkna med att offret kommer att utsättas för ingående eller pressande förhör. Ytterligare gäller att den drabbades fysiska eller psykiska tillstånd skall vara sådant att offret kan antas ha väsentlig nytta av ett juridiskt biträde.”³⁷

Ytterligare en viktig rättighet för brottsoffret under rättsprocessen är rätten till stödperson som återfinns i RB 20 kap 15§. Redan 1984 (SFS 1984:400) fick brottsoffret rätt till att i vissa fall ha med sig en stödperson under rättegången. De brottsoffer som lagstiftaren

³³ Tham, 2006, s. 151.

³⁴ Prop. 1987/88:107, sid. 1.

³⁵ Prop. 1987/88:107, sid 17-19.

³⁶ Lag (SFS 1988:609) om målsägandebitråde, 1§

³⁷ Lindgren, Magnus, *Brottsoffer i rättsprocessen*, Stockholm, Jure Förlag, 2004, s. 105.

framförallt hade i åtanke var även här sexualbrottsoffren. Rätten till en stödperson utvidgades kraftigt 1994 (SFS 1994:420). Det är numera brottsoffret själv som bestämmer om den vill åtföljas av en stödperson. Tidigare var det upp till domstolen att avgöra om brottsoffret skulle få åtföljas av en stödperson. Dessutom har rätten till stödperson utökats till att även gälla vid förhör under förundersökningen. Vid förhör krävs det dock att undersökningsledaren anser att det kan ske utan men för utredningen att ha en stödperson närvarande. Brottssoffret själv väljer vem som ska vara stödperson. Det kan t.ex. vara någon närstående eller en representant från en kvinnojour. Stödpersonen har inga juridiska befogenheter utan ska endast lämna hjälp och stöd till brottsoffret under den påfrestande tid som en rättegång eller ett förhör kan innebära.³⁸

Brottsoffrets rätt att uttala sig under domstolsförhandlingarna är något som under senaste åren debatterats flitigt. Som målsägande i Sverige har man partsställning. Det innebär att brottsoffret i vissa fall har rätt att få möjlighet att själv ställa frågor till den tilltalade under rättegången, lägga fram bevisning och tala till rättens ledamöter. Trots att det finns lagstiftning är det oklart exakt vilka brottsoffer som ska ha rätt att uttala sig, hur de ska få uttala sig och när de ska få uttala sig. Ska till exempel anhöriga till någon som har blivit mördad tillåtas att uttala sig? Anhöriga till dödsoffer har inte ställning målsägande. I ett par uppmärksammade fall har anhöriga ändå tillåtits att uttala sig. Många röster hörs nu för att praxis och rutiner måste bli tydligare.³⁹ Ett förslag som ursprungligen kommer från Holland är att lagstifta om att brottsoffret, antingen skriftligen eller muntligen, ges möjlighet att berätta för rättens ledamöter om sin utsatthet som brottsoffer. En förutsättning är dock att det är ett brott med ett högt straffvärde.⁴⁰

3.2.2 Brottsoffrets rätt till information under rättsprocessen

I samma veva som brottsoffrets roll i rättsprocessen förstärktes förbättrades även brottsoffrets rätt till information under rättsprocessen. 1988 kom den första större förändringen av förundersökningskungörelsen (SFS 1988:7), som bland annat innebar att målsäganden som anmält att den vill ha underrättelse om att en förundersökning har lagts

³⁸ Prop 1993/94:143 s. 38-40.

³⁹ Granström, Görel, "Brottsoffers ställning i straffprocessen – början till en komparativ ansats" *Festskrift till Per Hallström*, (red. Mattias Derlén & Johan Lindholm), Uppsala, Iustus förlag, 2012, s. 141-149; Larsson, Annika, "Holland: Brottsoffrens roll i rättssalen under förändring", *Brottsförebyggande rådets tidskrift Apropå*, Häfte 2, 2009, s. 24-27.

⁴⁰ Granström, 2012, s. 145f.

ned har rätt att få en sådan även om det inte finns någon som är skäligen misstänkt för brottet.

Under de senaste decennierna har brottsoffrets rätt till information stadigt utvidgats. 1994 kom ytterligare lagstiftning (SFS 1994:429) som bland annat tog sikte på polisens skyldighet att lämna information. Bland annat ska polisen numera informera brottsoffret om dess rättigheter. Målsäganden ska också tillfrågas om han eller hon vill bli underrättad om beslut om att förundersökning inte skall inledas eller att en inledd förundersökning skall läggas ned, beslut om att åtal inte skall väckas, tidpunkt för huvudförhandling i målet samt dom i målet.

2001 kom nästa stora förändring (SFS 2001:232) som innebar att brottsoffret numera ska informeras om de myndigheter och organisationer som kan lämna hjälp och stöd. Brottsoffret ska också, så snart åtal har väckts, underrättas om detta.

3.2.3 Medling

Medling som ett medel för lösa konflikter till följd av brott har funnits sedan urminnes tider. Maorierna i Nya Zeeland använde sig flitigt av det redan för flera hundra år sedan.⁴¹ I Sverige är det först under de senaste tio åren som medling på allvar har blivit en del av rättsprocessen. 1998 införde man först på försök ett 30-tal medlingsverksamheter runt om i Sverige. Det ledde fram till en statlig utredning om medling, och senare även till en lag om medling.⁴²

Med medling avses, som det stadgas i lagen (SFS 2002:445) om medling med anledning av brott 2§, att en gärningsman och en målsägande möts inför en medlare för att tala om brottet och följderna av detta. Medling utgör inte i sig en straffpåföljd. Även om medling har kommit till stånd måste ändå rättsprocessen gå vidare. Syftet med medling är att gärningsmannen ska få insikt om vad hans eller hennes handlande har inneburit och vilka konsekvenser det har medfört. Han eller hon ska också få tillfälle att reparera skadan. Brottsoffret ska genom medlingen få tillfälle att bearbeta den negativa upplevelsen som brottet inneburit.⁴³ Medling riktar sig således både till gärningsmannen och brottsoffret. En följd av detta är att båda parterna måste gå med på medlingen för att den ska bli av. Medling kan komma ifråga för alla gärningsmän och brottsoffer, med undantag för

⁴¹ Wahlin, Lottie, *Medling vid brott i Sverige på 2000-talet, Rapport 2005:14*, Stockholm, BRÅ, 2005, s. 12.

⁴² *Ibid.* s. 27-29.

⁴³ Prop. 2001/02:126, s. 11f.

gärningsmän som är under tolv år. Det är dock framförallt yngre gärningsmän som medlingen riktas till. Regeringen menar dock att det inte finns någon anledning att ha en övre åldersgräns eftersom det saknas anledning att begränsa en reglering som syftar till ökad rättssäkerhet.⁴⁴ Sedan 2008 ska alla kommuner i Sverige kunna erbjuda medling i de fallen gärningsmannen är under 21 år.

⁴⁴ Prop. 2001/02:126, s. 37f.

4 Hur anlägger man ett brottsofferperspektiv inom straffrätten?

Nu övergår jag till frågan om hur man anlägger ett brottsofferperspektiv på straffrätten. Det råder delade meningar om hur man gör det på bästa sätt. Här följer ett antal forskares idéer.

4.1 Upprättelse

Monica Burman för i en artikel fram åsikten att det viktigaste och mest beaktansvärda för brottsoffret är att få upprättelse.⁴⁵ Hon är kritisk mot det hon kallar den straffrättsliberala positioneringen av brottsoffret som det hämndlystna brottsoffret. Hon hävdar att brottsoffret då ofta hamnar i facken ”farlig” och ”irrelevant”. Det viktiga för brottsoffret är inte längsta möjliga straff för gärningsmannen utan att få sin kränkning erkänd, utredd och värderad på ett rättvist sätt.⁴⁶

Burman utgår från Nils Jareborgs modell på straffrättsystemet⁴⁷ och diskuterar kring hur man ska se på kriminalisering, påföljdsval och värkställighet med upprättelse för brottsoffret som utgångspunkt.

Ett brottsofferperspektiv med upprättelse som utgångspunkt på om- eller nykriminaliseringar bör enligt Burman kunna leda till att straffvärden blir högre, men även att de blir lägre. Hon tar exemplen kvinnofridsbrott kontra förmögenhetsbrott. Utgångspunkten bör i den här delen vara att hantera och värdera kränkningar av människor på ett rättvist sätt. Kränkningen vid ett kvinnofridsbrott är stor och straffvärdet bör därför bli högt. Vid ett förmögenhetsbrott är kränkningen betydligt mindre vilket bör föranleda ett lägre straffvärde.⁴⁸

Angående påföljdsbestämning är Burmans uppfattning att påföljdsbestämning och straffmätning ska påverkas på så sätt att det ska tydliggöras hur och varför man gör bedömningarna. Val av påföljd ska däremot brottsoffret inte vara med och påverka.

⁴⁵ Burman, Monica, ”Brottsoffer i straffrätten”, *Brottsoffret och kriminalpolitiken*, (red. Claes Lernestedt & Henrik Tham), Stockholm, Norstedts juridik, 2011, s. 279-298.

⁴⁶ *Ibid.* s. 280-290.

⁴⁷ Jareborg, Nils, ”Vilken sorts Straffrätt vill vi ha? Om defensiv och offensiv straffrättspolitik”, *Varning för straff. Om vådan av den nyttiga straffrätten*, (red. Dag Victor), Stockholm, Fritzes, 1995, s. 20f.

⁴⁸ Burman, 2011, s. 291-293.

Straffnivån i sig utgör inte ett beaktansvärt intresse för brottsoffret. Rättsprocessen ska inte vara en privat konflikt utan en konflikt mellan staten och gärningsmannen.⁴⁹

Slutligen anser Burman att när det gäller verkställighet kan brottsofferperspektivet bli tydligare. Det är svårare att ha upprättelse som utgångspunkt på den här nivån, men ett sätt kan vara att tolka in att man ska ta hänsyn till brottsoffrets behov av säkerhet i begreppet. Att brottsoffret ska få information om till exempel beviljade permissioner anser Burman vara en bra idé. Däremot ska brottsoffrets uppfattning om hur verkställigheten ska ske inte ha någon betydelse, samma argumentation som kring brottsoffret rätt att påverka påföljdsvalet kan enligt Burman användas även här.⁵⁰

4.2 Reparativ rättvisa

Den reparativa rättvisan är en rättsvetenskaplig skola som under de senaste decennierna fått ett allt större inflytande inom straffrätten, både i Sverige, men framförallt utomlands. Den reparativa rättvisans mål är att föra tillbaka rättsprocessen till parterna och reparera den skada som har uppstått i och med brottet. I SOU 2000:105 beskrivs definitionen av reparativ rättvisa som en ”process i vilken parter som berörs av ett brott samlas för att tillsammans lösa hur man skall hantera följderna av brottet och dess verkningar i framtiden”.⁵¹

Förespråkare för den reparativa rättvisan är kritiska till att brottsoffret inte involveras mer i rättegången. Man ställer sig kritisk till den retributiva rättvisan som fokuserar på brottet och bestraffning av gärningsmannen och den rehabiliterande rättvisan som fokuserar på gärningsmannen och dennes återanpassning till samhället. Båda ignorerar brottsoffret.⁵²

En varm förespråkare för reparativ rättvisa är Nils Christie. Han lyfte redan i en omtalad artikel från 1977, *Conflicts as property*, fram problematiken med att brottsoffret utestängs från konflikten. Christie hävdar att brottmål ska ses som en konflikt mellan två parter, gärningsmannen och brottsoffret. I dagens samhälle står konflikten istället mellan gärningsmannen och staten. Dessutom fräntas brottsoffret ytterligare sin konflikt eftersom

⁴⁹ Ibid. s. 293f.

⁵⁰ Ibid. s. 294f.

⁵¹ SOU 2000:105, s. 47.

⁵² SOU 2000:105, s. 48-50.

jurister ofta är mycket skickliga på att ”stjäla” konflikten från parterna. Istället för att vara parternas egendom har konflikten blivit juristernas egendom.⁵³

Medling som institut för konfliktlösning är något som förespråkare för reparativ rättvisa ofta förordar. Det är ett bra sätt att återföra konflikten till parterna. Christie förordar till exempel att en sorts domstolar ska inrättas med lekmän istället för domare som har till uppgift att medla mellan parterna. Endast om medling inte fungerar ska det som sista utväg bli fråga om en bestraffning.⁵⁴

4.3 Den terapeutiska juridiken

En annan rättsvetenskaplig skola som i mycket liknar reparativ rättvisa, och som under senare år gjort inbrott inom den viktimologiska forskningen, är den terapeutiska juridiken. Den uppstod på 1980-talet i USA och har där fått ett stort genomslag. Teorin kan användas inom alla juridiska områden, men är särskilt framträdande inom straffrätten. Förespråkare för den terapeutiska juridiken anser att psykologiska och sociala faktorer utgör en viktig del av juridiken som alltför ofta glöms bort. Christian Diesen har nyligen skrivit en bok där han presenterar teorin. I boken hävdar han att den terapeutiska juridiken vilar på tre pelare. Den första pelaren handlar om att beteendevetenskapliga discipliner måste bli mer framträdande inom juridiken, den andra berör hur juristerna ska ta till sig denna samhällsvetenskapliga kunskap och den tredje handlar om juridikens terapeutiska och anti-terapeutiska effekter.⁵⁵

Inom den straffrättsliga delen av den terapeutiska juridiken ställer man brottsoffret i centrum. Huvudbudskapet är att brottsoffret bli mer delaktigt i rättsprocessen. Brottsoffret ska inte längre vara en passivt offer. Enligt Diesen är det idag en etablerad sanning att de psykiska skador som ett brott kan innebära för brottsoffret är minst lika starka som de fysiska eller ekonomiska. Rättsprocessen ska därför vara inriktad på att hjälpa brottsoffret hantera det brott som den har blivit utsatt för. Annars riskerar brottsoffret att få svårt att hantera de trauman som brottet har orsakat. Ett sätt som det här kan ske på är brottsoffret får större rätt att yttra sig i rättssalen. Förövaren ska inte glömmas bort. Genom t.ex. missbruksvård och terapi kan man hjälpa även honom eller henne.⁵⁶

⁵³ Christie, Nils, "Conflicts as property", *The British Journal of Criminology*, Vol 17, nr. 1, 1977, s. 1-15

⁵⁴ Christie, 1977, s. 10ff.

⁵⁵ Diesen, Christian, *Terapeutisk juridik*, Malmö, Liber, 2011, s. 24-41.

⁵⁶ Diesen, 2011, s. 108-114.

Något som den terapeutiska juridiken gärna förespråkar är medling. Det är bra för båda parterna. Brottsoffret får en tydlig roll i processen och genom att ställas öga mot öga med gärningsmannen kan brottsoffret hantera sina upplevelser på ett bättre sätt. Gärningsmannen i sin tur ska förstå det allvarliga i det han eller hon har gjort och våga ta ansvar för det. Det blir då lättare för båda parter att lägga händelsen bakom sig och gå vidare. Diesen betonar dock att medlingen måste vara frivillig för fördelarna med medling ska uppkomma.⁵⁷

En annan viktig del av den terapeutiska juridiken är att brottsoffret ges psykologiskt stöd under hela processen och även efter det att processen är avslutad. För att kunna sätta sig öga mot öga med gärningsmannen behövs det en stark psykologisk uppbackning. Det här kan åstadkommas genom stöd och uppbackning från vänner och familj, men ofta behövs det professionella stödinsatser.⁵⁸

4.4 Per Ole Träskman

För att kontrastera de tre tidigare forskarnas åsikter har jag valt att också ta med Per Ole Träskmans inställning till brottsoffrets roll inom straffrätten. Träskman har skrivit en rad artiklar på ämnet och kan sägas stå för en mer traditionell syn på hur man ska anlägga ett brottsofferperspektiv inom straffrätten.

Träskman är kritisk till den allt större roll som brottsoffret har fått i dagens rättsprocess. Han tror att brottslingens rättigheter kan ta skada av en allt för offerfokuserad brottmålsrättegång. Brottmålsrättegångens funktion som ett institut för att ge rättsskydd till de berörda parterna glöms bort när allt för mycket fokus hamnar på brottsoffret.⁵⁹

En fråga man måste ställa sig enligt Träskman är hur offerorienterad kriminalpolitiken ska vara. Precis som Burman utgår han från straffrättssystemets tre nivåer, som enligt Träskman är kriminaliseringsnivån, domstolsnivån och den administrativa myndighetsnivån, som framförallt inbegriper verkställighet.⁶⁰

På kriminaliseringsnivån ser Träskman inget problem med att man anlägger ett brottsofferperspektiv. Det potentiella brottsoffret är en central person inom straffrätten

⁵⁷ Diesen, 2011, s. 219-226.

⁵⁸ Diesen, 2011, s. 110-112.

⁵⁹ Träskman, Per Ole "Brottsoffrets roll i brottmålsrättegången", Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab, vol. 96, nr. 3, 2009, s. 262-264.

⁶⁰ Träskman, Per Ole, "Vem är kriminalpolitikens nyckelperson: brottslingen, brottsoffret eller "jag" själv?" Juridisk Tidskrift, Häfte nr. 3, 2008/09, s. 506-510.

som ofta är grundfiguren för kriminaliseringen. Han varnar dock för att göra straffrätten för paternalistisk. Potentiella offer som frivilligt har valt att utsätta sig för något ska inte viktimiseras. Ett exempel han tar upp är prostitution som han hävdar även finns i en frivillig form.⁶¹

På domstolsnivån ställer Träskman sig kritisk till att brottsoffret ska få en tydligare roll i rättegången. Träskman vill inte att rättegången ska vara en privat konflikt mellan gärningsmannen och brottsoffret. Han tycker sig också se tendenser på att krav ställs på att brottsoffrets individuella uppfattning om kränkning och skada ska ligga till grund för det straff som utdöms. Detta är något som han är starkt kritiskt mot och liknar vid talionprincipen om ”öga för öga tand för tand”. Brottets straffvärde ska bestämmas utifrån brottet och gärningsmannens skuld.⁶²

Träskman ställer sig helt oförstående till att brottsoffret på något sätt skulle få inverka på verkställigheten. Det skulle strida mot alla krav på rättssäkerhet och inte uppfylla något syfte.⁶³

⁶¹ Träskman, 2008/09, s. 507f.

⁶² Träskman, 2008/09, s. 508f.

⁶³ Träskman, 2008/09, s. 510.

5 Sett ur ett brottsofferperspektiv, behövs det en ändrad syn på svensk straffrätt?

Under de senaste åren har lagstiftningen i svensk straffrätt gått från att ha varit inriktad på brottsoffren i allmänhet till att allt mer inriktas på enskilda grupper av brottsoffer. Jag ser både fördelar och nackdelar med den här utvecklingen.

Det är positivt att allt fler grupper av utsatta människor får ett bättre skydd. Vi kan ta gruppen utsatta kvinnor som exempel. År 1976 var misshandel i hemmet något som man och hustru på egen hand skulle reda ut. Besöksförbud existerade inte i vår lagstiftning och en statlig utredning hade precis lagt fram ett lagförslag som bland annat innebar att böter vid sidan av fängelse skulle tas in i straffskalan vid våldtäkt. 37 år senare är synen på den här gruppen av brottsoffer en helt annan. Vi har en väl utvecklad lagstiftning gällande besöksförbud. Med införandet av paragrafen om grov kvinnofridskränkning har lagstiftaren markerat det allvarliga i utsatta kvinnors situation och straffsatserna för våldtäkt och andra sexualbrott har stadigt ökat.

Det negativa är att begreppet brottsoffer urvattnas. I dagens samhälle odlar vi en offermentalitet som är farlig för vår utveckling. Om alla är brottsoffer finns det inte någon som har mer rätt till uppmärksamhet och lagstiftning än någon annan. Jag ställer mig kritisk till att hatbrottsbegreppet har utökats till att gälla även majoritetsgrupper och heterosexuella. Det skyddsvärda intresset med att lagstifta mot hatbrott är för mig att skydda svaga grupper från förtryck.

Ett annat problem som håller på att uppstå på grund av att begreppet brottsoffer urvattnas är att de offerlösa brotten försvinner. Jag tror inte att det är en bra utveckling. För att få in ett brottsofferperspektiv i straffrätten som inte endast har som utgångspunkt att straffen i allmänhet ska bli högre och lagstiftningen blir mer paternalistisk, krävs det att insatserna inriktas på de typer av brott som verkligen har ett utsatt brottsoffer som är i behov av lagstiftning. Varken staten eller offer för ekonomisk brottslighet utgör i mina ögon den typen av brottsoffer.

Inte heller utgör ”vi alla” utsatta brottsoffer som är behov av lagstiftning. Att som i debatten kring narkotikabrotten hänvisa till det allmänna rättsmedvetandet och demokratin gör oss alla till brottsoffer. Men det egentliga brottsoffret för narkotikan är den enskilde missbrukaren och det är mot den här individen insatserna bör sättas in. Inte i form av

högre straff utan genom en bättre missbrukarvård. Den omsvängning i bedömningen av straffvärdena som Högsta domstolen har påbörjat är i mitt tycke ett steg i rätt riktning.

Mitt budskap är inte att vi ska sluta lagstifta för att hjälpa enskilda grupper av brottsoffer. Den lagstiftning som sätter barnet i centrum som har skett under 1990- och 2000-talet har så här långt endast varit bra och det kommer även i framtiden att uppkomma nya problem och utsatta grupper av människor som är i behov av lagstiftning. Däremot tror jag att tyngdpunkten måste förflyttas mer mot brottsoffrets roll i rättsprocessen.

För mig är det självklart att brottsoffret ska ha en viktig roll i rättsprocessen. På samma sätt som gärningsmannen har rätt att få sin skuld prövad bör brottsoffret ha rätt att få sin kränkning prövad. Svensk lagstiftning kring brottsoffrets roll i rättsprocessen är relativt bra jämfört med många andra länder. I och med att man som målsägande får en partsställning underlättar det mycket för brottsoffret att kunna engagera sig i rättsprocessen. Målsägandebiträde och stödperson är också två bra initiativ som har hjälpt brottsoffret att få en tydligare roll i rättsprocessen. Rätten till målsägandebiträde bör dock utvidgas. Jag håller med Lindgren om att så som lagstiftningen är utformad idag är rätten till ett målsägandebiträde väldigt restriktiv. Precis som en misstänkt har rätt till en försvarare som ser till hans eller hennes intressen bör ett brottsoffer i de flesta fall ha rätt till ett målsägandebiträde som ser till brottsoffrets intressen.

Jag tycker att det under de senaste åren har vuxit fram en känsla av att självgodhet angående vår lagstiftning om brottsoffrets roll i rättsprocessen. Det har under de senaste 15-20 åren knappt kommit någon ny större lagstiftning kring brottsoffrets roll i rättsprocessen och mycket av debatten som sker idag är endast inriktad på enskilda grupper av brottsoffer.

Ett undantag är medlingslagen, som jag tycker är en bra reform. Medling är ett utmärkt sätt att involvera båda parterna. Brottsoffret får en plattform för att uttrycka sina åsikter kring brottet och förhoppningsvis kan medlingen ha en reparerande effekt för gärningsmannen. Jag anser dock att alla kommuner bör kunna erbjuda medling även vid de tillfällen då gärningsmannen inte är under 21 år. Det är inte endast för gärningsmannens skull som medlingen finns. Brottsoffrets behov av att kunna lägga upplevelsen av brottet och allt det har inneburit bakom sig är en mycket viktig funktion. Men jag håller dock inte med Christie och andra förespråkare för den reparativa skolan om att medling ska kunna ske istället för en straffpåföljd. Precis som Träskman skriver bör

brottets straffvärde bestämmas utifrån brottet och gärningsmannens skuld inte utifrån vad brottsoffret uppfattar som rättvist. Det skulle strida mot hela den straffideologi om rättvis proportionalitet som präglar vår svenska straffrätt.

Medling är ett sätt att få brottsoffret mer involverat, men jag tror att brottsoffret även måste få en tydligare roll under rättegången. Att känna sig sedd och att det man har blivit utsatt för blir taget på allvar är viktigt för alla brottsoffer. Ett sätt kan vara att som i Holland lagstifta om att brottsoffret ska få rätt att yttra sig under rättegången. Ett förtydligande av vem, när och hur som ska få uttala sig under rättegången behövs absolut. Men framförallt tror jag att vi jurister måste bli bättre på att föra in de beteendevetenskapliga disciplinerna i vårt juridiska tänkande. Som rättegången och rättsprocessen i allmänhet ser ut just nu är den väldigt juridisk. Christie har rätt när han skriver att vi jurister är väldigt skickliga på att ”stjäla” konflikten från parterna. Men att som Christie föreslår införa mer lekmanmässiga domstolar tror jag inte är rätt väg att gå. Vi får inte göra avkall på rättssäkerheten för att återföra processen till parterna. Istället tror jag att ett sätt att komma till rätta med problemet är att föra in mer beteendevetenskaplig utbildning under juristutbildningen. Som det är idag saknas det helt kurser i psykologi eller andra beteendevetenskapliga ämnen under juristutbildningen. Det borde ändras. Arbetet som jurist handlar trots allt till stor del om att interagera med andra människor. Kunskap om hur det mänskliga psyket fungerar skulle inte enbart vara en fördel vid arbetet i en domstol utan även i andra situationer som uppkommer i arbetslivet.

Att ha en utgångspunkt för vad man vill uppnå med att anlägga ett brottsofferperspektiv tror jag är viktigt. Annars är risken att lagstiftningen blir spretig och att lätta sanningar som ”högre straff” tillåts få spelrum. Jag håller med Burman om att upprättelse för brottsoffret är en bra sådan utgångspunkt. Den är relativt lätt att ta fasta på och framförallt är det ett rimligt krav att kunna ställa på straffrätten. Att känna att det man har blivit utsatt för blir erkänt, utrett och värderat på ett rättvist sätt borde vara alla brottsoffers rätt.

Att anlägga ett brottsofferperspektiv är något som är relativt nytt inom svensk straffrätt. Under de senaste trettio åren har det skett en kraftig utveckling av lagstiftning som sätter brottsoffret i centrum. Jag tror att utvecklingen på området bara precis har börjat. Hur brottsofferperspektivet inom svensk straffrätt ska gestalta sig är något som vi fortfarande håller på att utforma. Därför är det viktigt att diskussionen och forskningen kring hur brottsoffrets roll inom straffrätten ska se ut fortsätter i oförminskad styrka. Min

förhoppning är att jag genom den här uppsatsen har kunnat bidra till utvecklingen på området.

Bilaga A: Lagstiftning om brottsoffer

1978-2013

Allmänt

Specifika grupper

1978:413	Brottsskadelagen	1979:122	Lag mot barnaga
1981:1313	All misshandel allm. åtal	1984:399	All våldtäkt allmänt åtal
1984:400	Stödperson	1992:147	Våldtäkt utvidgas
1988:6	Enskilt anspråk	1994:306	Straffskärpningsregeln utvidgas
1988:7	Brottsoffrets rätt till info.		
1988:609	Målsägandebiträde	1998:393	Våldtäkt utvidgas
1988:688	Besöksförbud	1998:393	Grov kvinnofridskränkning
1991:481	Dold identitet m.m.	1998:407	Kvinnlig omskärelse
1994:419	Brottsofferfond	1998:408	Sexköp kriminaliseras
1994:420	Rätt till stödperson	1999:997	Särskild företrädare för barn
	Utvidgas	2001:937	Barnmisshandel i socialtjänsten
2001:484	Stöd till brottsoffer		
2002:445	Medling	2002:332	Sexuell läggning faller in under hatbrottsbegreppet
2003:484	Besöksförbud utvidgas		
2011:485	Stalkning	2004:436	Trafficking för sexuella ändamål
2011:487	Besöksförbud utvidgas		
		2005:90	Våldtäkt utvidgas
		2006:933	Barn som bevittnar våld
		2006:1083	Skoldiskriminering
		2007:606	Utredning vid barns död
		2009:343	Vuxnas kontakter med barn i sexuella syften
		2012:776	Barn och unga som far illa

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Statens offentliga utredningar

SOU 1976:9, Sexuella övergrepp – Förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott

SOU 1981:71, Prostitutionen i Sverige – Bakgrund och åtgärder

SOU 1982:61, Våldtäkt och andra sexuella övergrepp

SOU 1995:15, Könshandeln

SOU 1998:40, Brottsoffer, Vad har gjorts? Vad bör göras?

SOU 2000:105, Medling vid ungdomsbrott

SOU 2000:126, Vägvalet – den narkotikapolitiska utmaningen

SOU 2010:71, Sexualbrottslagstiftningen – utvärderingen och reformförslag

Propositioner

Prop. 1987/88:107, om målsägandebiträde

Prop. 1987/88:137, om besöksförbud

Prop. 1991/92:35, om sexuella övergrepp mot barn, m.m.

Prop. 1992/93:141, om ändring i brottsbalken m.m.

Prop. 1993/94:101, Åtgärder mot rasistisk brottslighet och etnisk diskriminering i arbetslivet

Prop. 1993/94:143, Brottsoffren i blickpunkten - en brottsofferfond och andra åtgärder för att stärka brottsoffrens ställning

Prop. 1994/95:2, Ökat skydd för barn Ytterligare åtgärder mot sexuella övergrepp, m.m.

Prop. 1997/98:55, Kvinnofrid

Prop. 1998/99:133, Särskild företrädare för barn

Prop. 2001/02:126, Medling med anledning av brott

Prop. 2010/11:45, Förbättrat skydd mot stalkning

Prop. 2012/13:108, Förstärkt straffrättsligt skydd vid grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning

FN

FN. (1985). United Nations Declaration on the Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power. General Assembly res. 40/34

Litteratur

Aspling, Fredrik & Djärv, Carina, *Hatbrott 2011-statistik över polisanmälningar med identifierade hatbrottsmotiv, Rapport 2012:7*, Stockholm, BRÅ, 2012

Burman, Monica, ”Brottsoffer i straffrätten”, *Brottsoffret och kriminalpolitiken*, (red. Claes Lernestedt & Henrik Tham), Stockholm, Norstedts juridik, 2011

Christie, Nils, "Conflicts as property", *The British Journal of Criminology*, Vol 17, nr. 1, 1977

Christie, Nils, "Det idealiska offret", *Det motspänstiga offret* (red. Malin Åkerström & Inger Sahlin), Lund, Studentlitteratur, 2001

Diesen, Christian, *Terapeutisk juridik*, Malmö, Liber, 2011

Granström, Görel, "Brottsoffers ställning i straffprocessen – början till en komparativ ansats" *Festskrift till Per Hallström*, (red. Mattias Derlén & Johan Lindholm), Uppsala, Iustus förlag, 2012

Jareborg, Nils, "Vilken sorts Straffrätt vill vi ha? Om defensiv och offensiv straffrättspolitik", *Varning för straff. Om vådan av den nyttiga straffrätten*, (red. Dag Victor), Stockholm, Fritzes, 1995

Klingspor, Klara & Molarin, Anna, *Hatbrott 2008- Polisanmälningar där det i motivbilden ingår etnisk bakgrund, religiös tro, sexuell läggning eller könsöverskridande identitet eller uttryck*, *Rapport 2009:10*, Stockholm, BRÅ, 2012

Larsson, Annika, "Holland: Brottsoffers roll i rättssalen under förändring", *Brottsförebyggande rådets tidskrift Apropå*, Häfte 2, 2009

Lernestedt, Claes, "Brottsofferskepnader", *Brottsoffret och kriminalpolitiken* (red. Claes Lernestedt & Henrik Tham), Stockholm, Norstedts juridik, 2011

Lindgren, Magnus, *Brottoffer i rättsprocessen*, Stockholm, Jure Förlag, 2004

Lindgren, Sven Åke, "Staten – ett brottsoffer med särställning", *Det motspänstiga offret* (red. Malin Åkerström & Inger Sahlin), Lund, Studentlitteratur, 2001

Lindgren, Sven Åke, "Prioriterade och negligerade offer", *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab*, vol. 86, nr. 2, 1999

Perklev, Anders, "Straffmätning i narkotikamål – fyra domar från Högsta domstolen", *Svensk Juristtidning*, Häfte nr. 2, 2012

Tham, Henrik, "Brottsoffrets uppkomst och framtid", *Det motspänstiga offret* (red. Malin Åkerström & Inger Sahlin), Lund, Studentlitteratur, 2001

Tham, Henrik, *Brottsoffret, kriminalpolitiken och kriminologin*, *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab*, vol. 93, nr. 2, 2006

Tham, Henrik, "Brottsoffrets uppkomst och utveckling som offentlig fråga i Sverige" *Brottsoffret och kriminalpolitiken*, (red. Claes Lernestedt & Henrik Tham), Stockholm, Norstedts juridik, 2011

Träskman, Per Ole, "Vem är kriminalpolitikens nyckelperson: brottslingen, brottsoffret eller "jag" själv?" *Juridisk Tidskrift*, Häfte nr. 3, 2008/09

Träskman, Per Ole ”Brottsoffrets roll i brottmålsrättegången”, *Nordisk Tidskrift for Kriminalvidenskab*, vol. 96, nr. 3, 2009

Träskman, Per Ole, ”Brottsoffret och brottmålsrättegången” *Brottsoffret och kriminalpolitiken* (red. Claes Lernestedt & Henrik Tham), Stockholm, Norstedts juridik, 2011

Wahlin, Lottie, *Medling vid brott i Sverige på 2000-talet, Rapport 2005:14*, Stockholm, BRÅ, 2005

Victor, Dag, ”Narkotikabrottslighetens gärningsmän och offer”, *Brott i välfärden, Festskrift till Henrik Tham* (red. Hanns von Hofer & Anders Nilsson), Stockholm, Kriminologiska institutionen, 2007